

MEDE-LÁNYVÁR ÁRPÁD-KORI — 13. SZÁZADI — ÁLLATMARADVÁNYAI

A feldolgozott állatsontanyaggal bíró Árpád-kori lelőhelyek száma rendkívül kicsi; aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy ha számuk esetleg meghaladja is a tucatot, a húszat semmiesetre sem éri el. S ha mindehhez még azt is hozzátesszük, hogy az egyes ilyen lelőhelyeken napvilágra került állatsontok száma általában igen kicsiny volt, nem csodálkozhatunk, hogy a hazai neolitikum vagy bronzkor legtöbb időszakának, vagy akár a hazai római császárkornak az állattartásáról többet tudunk, mint a Kárpát-medencei magyar állattartás kezdeteiről.

Ennek a kutatási hézagnak a kitöltésére a legjobb mód az, ha minél több Árpád-kori állatsontanyagot megvizsgálunk és publikálunk. A Pest megyei Mende-Lányvár 1977 és 1979 között Miklós Zsuzsa által végzett ásatásai-ból előkerült csontanyag vizsgálata is jó alkalmat ad az Árpád-kori magyar állattartás és háziállatok jobb megismerésére.

Bár a mende-lányvári állatsontanyag nem túlságosan nagymennyiségű, hiszen csupán 1255 darab meghatározható csontot számlál, s fajtameghatározásra alkalmas darab is egyetlen van benne (egy szarvasmarha szarvcsapja), viszont a benne levő teljes szarvasmarha metapodiumok, illetve juh radiusok révén a két említett faj abszolút testnagyságára (marmagasságára) és a bőséges számú mérhető végtagsontot pedig az egyes fajok nagyságváriációjára vonatkozóan adnak értékes adatokat.

Míndezek mellett a csontanyag egésze az egyes fajok gyakoriságára és az elfogyasztott húsmennyiségre, ill. ezen belül az egyes fajok arányára nézve nyújt felvilágosítást és ad más, hasonló korú és megegyező vagy eltérő típusú települések csontanyagával való összehasonlításra alkalmat.

A mende-lányvári csontanyag valahol középhelyen áll egy kora-középkori falusi és városi jellegű település anyaga közt és elkülönül egy főúri székhely anyagától. Utóbbtól az választja el, hogy benne a vadállatsontok nagyon ritkák: összesen 4 faj 1–1 egyedének összesen 21 csontja fordul elő (a háziállat–vadállat arány a csontok száma alapján 98,33 : 1,67%, az egyedszám alapján pedig 97,06 : 2,94%). Az Árpád-kori falvakban általában igen ritkák a vadállatsontok, mivel nem-nemeseknek törvény tiltotta a vadászatot. Így pl. Csátalja-Vágotthegyen (Bökönyi, 1974, 353) és Csongrád-Felgyőn (Bökönyi, 1974, 355) 2–2 darab, Esztergom-Kovácsiban (Bökönyi, 1974, 359), Garadnán (Bökönyi, 1974, 362 sk) és Tiszaeszlár-Basahalmon (Bökönyi, 1974, 410) 1–1 darab vadállatsont fordult elő, Csátár-TSz istálló (Bökönyi, 1974, 353), Doboz-Hajdúirtás (Bökönyi, 1974, 358) és Gödöllő-Máriabesnyői csemetékert (Bökönyi, 1974, 364) pedig egyáltalán nem adott vadállatsontokat. Mindössze Szarvas-Rózsáson (Bökönyi, 1974, 400) került elő 7 db vad madárcsont (sok halcsont mellett), Kardoskút-Hatablakon (Bökönyi, 1974, 372) 20 darab, Tiszalök-Rázomon (Bökönyi, 1974, 412) 143 darab vadállatsont (ezek azonban egyedszámra csak 6,75%-ot tettek ki), végül pedig feltűnően magas (17%) volt a budai várhegyen a 12–13. században létezett faluban a vadállatsontok száma (Matolcsi, 1977b, 163). Ez egyébként nem speciálisan magyarországi jelenség. Középkori és Nyugat-Európában is így van, s Kelet-Európában is csak olyan területek falvaiban volt magas a vadállatok számaránya, ahol az erdős-mocsaras környezet

nem tette lehetővé az erőteljes mezőgazdasági termelést. Ugyanakkor a várakban és a királyi, főúri, püspöki székhelyeken általában magas volt a vadak számaránya (Stampfli, 1962, 164; Würzler, 1956, 74; Boessneck, 1958, 34 skk, 38; Enderlein, 1950, 241 skk; Müller, 1959, 189; 1962, 102; Schatz, 1963, 7; Zalkin, 1951, 521; 1956, 178 sk; Gromova, 1948, 122 sk; Bökönyi, 1974, 78 skk etc.).

Mende-Lányváron nem falusi jellemvonás a házi-madarak, elsősorban a tyúk viszonylagos gyakorisága: ez inkább városokra volt jellemző, országosan csak a 15. századtól kezdve terjedt el (Bökönyi, 1971; 670; 1974, 42). Ugyanez vonatkozik a ló meglepő ritkaságára: statisztikailag értékelhető mennyiségű állatsontanyaggal bíró Árpád-kori falusi lelőhelyen ilyen alacsony lóarányszám nem fordul elő, ez inkább városokra jellemző. Ugyanígy van ez a sertés feltűnő gyakoriságával is: a kompakt, a háztartás hulladékaiból kikerülő táplálékon megélő sertést könnyebb volt a városokban tartani, mint a nagy mennyiségű és terimés táplálékot igénylő kerdőzöket, kistestűeket, nagytestűeket egyaránt.

Egyáltalán a három vezetők állatfaj (ill. csoport) miután a juhot és a kecskét kis kerdőzökként egy csoportba soroljuk csontjaiknak ismert elválasztási nehézségei miatt) gyakorisági viszonyai elég szokatlanok. Az általában vezető szarvasmarha itt csak darabszámban áll az első helyen, az egyedszámra a kis kerdőzökök messze megelőzik, sőt a sertés is utoléri (persze a húsmennyiségben még mindig a szarvasmarha áll az első helyen, de erre még visszatérünk). Aztán minden ásatási szezonban más-más az egyes vezetők fajok gyakorisági sorrendje — legalábbis a darabszám szerint —, de ez a kis mennyiségű anyag rovására írandó.

A vadállatok közt három kifejezett húsállat — az őz, a vaddisznó és a mezei nyúl — szerepel, a negyedik, a farkas, nyilván dúvadként került irtásra.

Az egyes fajokból előkerült csontnemek gyakoriságát egyébként az 1. táblázat mutatja be, a faunalistát a fajok gyakoriságával pedig a 2. táblázat tartalmazza.

Áttérve az egyes állatfajokra, megállapítható, hogy a szarvasmarha (*Bos taurus* L.) egyetlen fajtatani szempontból értékelhető maradványa, egy baloldali szarvcsap, mely rövid, vékony és kevésbé hajlott, s mint ilyen valószínűleg egy tehénből származik, az ún. brachyceros-típus jellemző szarvcsapja. Ez a fajtacsoport volt egyébként akkortájt egész Európában elterjedve, az Uraltól Angliáig (Bökönyi, 1974, 136). Korábban Brummel (1900, 34), majd ezt követően Hankó (1936, 53 skk; 1943, 45 skk; 1950, 271 skk; 1954, 39 skk) a honfoglaló magyarok és a középkor hazai szarvasmarháit a primigenius-típusba tartozó, mai magyar szürke marhával azonosította. Módszerük az volt, hogy ezt a ma már kihaltfélben levő parlagi fajtát csonttani és egyéb bizonyítékok nélkül egyszerűen visszavezették a honfoglalás-, ill. középkorba. Ma már — óriási középkori szarvasmarha-anyag vizsgálata alapján — tudjuk, hogy hosszú szarvú, a mai magyar szürkemarha kiindulópontjával tekinthető, ám azzal semmiesetre sem azonos, marháuk először a 14–15. században a reneszánsz nagy gazdasági fellendülése idején jelentek meg (Bökönyi, 1958, 462; 1961, 87; 1962, 4; 1971, 670; 1974, 142; Matolcsi, 1960, 24 sk).

A végtagsontok java része, elsősorban a teljes hosszukban fennmaradt metapodiumok, is jól beleillenek a kistestű kora-középkori szarvasmarha nagyságváriáció-

I. táblázat
A különböző csontnemek gyakorisága az egyes állatfajoknál a lelőhelyen

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Agykoponyadarab	9	4	25	3	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Arckoponyadarab	8	3	46	1	—	—	—	—	—	—	—	—
3. Szarvesap	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4. Felső fog	3	6	7	4	—	—	—	—	—	—	—	—
5. Mandibula	17	23	38	—	—	—	—	1	—	—	1	1
6. Alsó fog	7	—	15	1	1	—	—	—	—	—	—	—
7. Atlas	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Epistropheus	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Nyakcsigolya	3	4	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—
10. Hátszigolya	6	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11. Ágyékszigolya	1	6	6	—	—	—	—	—	—	—	—	1
12. Os sacrum	2	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—
13. Borda	30	10	24	2	2	—	—	—	—	—	—	—
14. Sternum	—	—	—	—	—	2	—	5	—	—	—	—
15. Coracoideum	—	—	—	—	—	1	1	7	—	—	—	—
16. Scapula	40	14	23	1	—	2	—	—	—	—	—	1
17. Humerus	18	33	32	—	—	5	—	7	—	—	1	1
18. Radius	29	46	16	—	—	2	—	1	1	—	2	1
19. Ulna	29	23	28	—	—	—	—	5	—	—	2	—
20. Carpuscsont	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21. Metacarpus	7	2	10	—	—	—	—	1	—	—	—	—
22. Pelvis	25	30	17	—	—	2	—	4	—	—	—	1
23. Femur	35	35	20	—	—	1	—	9	—	1	—	—
24. Patella	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25. Tibia	35	86	27	—	—	4	—	10	—	—	1	—
26. Fibula	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27. Astragalus	13	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28. Calcaneus	23	10	3	—	—	—	—	—	—	—	1	—
29. Tarsuscsont	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30. Metatarsus	10	4	17	—	—	2	—	4	—	—	3	—
31. Phalanx I.	16	3	7	—	—	—	—	—	—	—	1	—
32. Phalanx II.	7	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
33. Phalanx III.	9	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	398	352	392	12	3	22	1	54	1	1	13	6

Állatfajok: 1. szarvasmarha, 2. juh/kecske, 3. sertés, 4. ló, 5. kutya, 6. házilúd, 7. házikacsa, 8. házityúk, 9. őz, 10. vaddisznó, 11. farkas, 12. mezei nyúl.

2. táblázat
A faunalista

	1977	1978	1979	Összesen			
	db	db	db	db	%	egyed	%
Szarvasmarha — <i>Bos taurus</i> L.	75	145	178	398	32,25	32	24,24
Juh — <i>Ovis aries</i> L.	55	146	151	352	28,53	53	40,15
Kecske — <i>Capra hircus</i> L.							
Sertés — <i>Sus scrofa dom.</i> L.	44	145	202	392	31,77	32	24,24
Ló — <i>Equus caballus</i> L.	3	5	4	12	0,97	2	1,52
Kutya — <i>Canis familiaris</i> L.	—	1	2	23	0,24	2	1,52
Házilúd — <i>Anser domesticus</i> L.	1	13	8	22	1,78	3	2,27
Házikacsa — <i>Anas domestica</i> L.	1	—	—	1	0,08	1	0,76
Házityúk — <i>Gallus domesticus</i> L.	11	23	20	54	4,38	7	5,30
Háziállatok	190	478	566	1234	100,00	132	100,00
Őz — <i>Capreolus capreolus</i> L.	—	—	1	1	4,76	1	25,00
Vaddisznó — <i>Sus scrofa fer.</i> L.	—	1	—	1	4,76	1	25,00
Farkas — <i>Canis lupus</i> L.	3	10	—	13	61,91	1	25,00
Mezei nyúl — <i>Lepus europaeus</i> Pall.	1	4	1	6	28,57	1	25,00
Vadállatok	4	15	2	21	100,00	4	100,00
Összesen	194	493	568	1255		136	

jába. Az utóbbiak legnagyobb hosszúságát, az ebből Matolsi (1970, 113) koeficienseivel meghatározott marmagasságot és a Nobis-index (1954, 169) alapján megállapított nemeket a 3. táblázat tartalmazza.

3. táblázat

Metapodium-hosszméreték, marmagasság és nem-meghatározások a mende-lányvári szarvasmarha-csontanyagban

a) *Metacarpus*

Legnagyobb hossz (mm)	Marmagasság (cm)	Nobis index	Nem
182	112,5	30,5	+O ₃ O ₄
187	115,6	30,5	
195	120,5	27,7	
b) <i>Metatarsus</i>			
201,5	110,2	19,9	O ₁ O ₂ +O ₃
202*	110,5	18,8	
216	118,2	21,5	
233	127,5	20,4	

A fenti táblázat szerint különösen a metatarsusokkal képviselt tehének voltak kistestűek, de még a metacarpusokkal képviselt két ökör is alatta maradt, vagy alig érte el a hazai koraközépkori marhák átlagos marmagasságát (Bökönyi, 1974, 140), a 127,5 cm-es ökör viszont alaposan túlhaladja, nyilván jól sikerült igásökörvolt.

A töredékes végtagsontok döntő többsége is jól beleesik a koraközépkori marhák nagyságvariációjába, két darab — egy-egy distalis tibiárszlet — azonban valamivel nagyobb állatokból való, éspedig vagy nagytű igásökrökből, vagy bikából. Persze azt sem lehet teljesen kizárni, hogy ezek a 14. század nagyobb testű marháit előfutárjainak tekinthetők.

Mérettáblázatok

Szarvasap

Méreték: 1. legnagyobb hossz 2. legkisebb átmérője 3. legkisebb átmérője 4. basiskörmérete

1	2	3	4
1 115	40	37	120

Alsó fogsor

Méreték: 1. P₁—P₃ 2. M₁—M₃ 3. M₃ hossza

1	2	3
1. 47	79	34

Scapula

Méreték: 1. collum scapulae legkisebb szélessége 2. angulus articularis szélessége 3. facies articularis mélysége

1	2	3
1. 43,5	54,5	41
2. —	56	43

Radius

Méreték: 1. proximalis epiphysis szélessége 2. distalis epiphysis szélessége 3. proximalis epiphysis mélysége 4. distalis epiphysis mélysége

1	2	3	4
1. 65,5	—	34	—
2. 82	—	41	—
3. 86	—	44	—
4. —	64	—	42

Metacarpus

Méreték: 1. legnagyobb hossza 2. proximalis epiphysis szélessége 3. diaphysis legkisebb szélessége 4. distalis epiphysis szélessége 5. proximalis epiphysis mélysége 6. diaphysis legkisebb mélysége 7. distalis epiphysis mélysége

	1	2	3	4	5	6	7
1.	182	55,5	33,5	61	39	21	32
2.	187	57	33	60,5	36	20,5	30,5
3.	195	54	29,5	57,5	33	22	29
4.	—	—	—	54	—	20,5	30

Tibia

Méreték: 1. diaphysis legkisebb szélessége 2. distalis epiphysis szélessége 3. diaphysis legkisebb mélysége 4. distalis epiphysis mélysége

1.	1	2	3	4
2.	—	52,5	—	40
1.	39	60	27	44

Astragalus

Méreték: 1. legnagyobb hossza 2. legnagyobb szélessége 3. legnagyobb mélysége

	1	2	3
1.	57	39	—
2.	61	44	34,5
3.	63	41	35
4.	63	—	—
5.	64,5	43	36
6.	65,5	44,5	37,5

Calcaneus

Méreték: ua., mint az astragalusnál

	1	2	3
1.	111	35	42
2.	114	36,5	46
3.	115,5	34	44
4.	125	39	47
5.	125	43	48

Metatarsus

Méreték: ua., mint a metacarpusnál

	1	2	3	4	5	6	7
1.	201,5	40	21	45,5	39	19	27
2.	202*	38*	21	45,5	—	20,5	26,5
3.	216	46,5	26	56,5	45,5	24	30,5
4.	233*	47,5	25,5	52	44,5	24,5	31

A 352 mende-lányvári kis kérődző csont olyan rossz megtartású, hogy közülük csak 30 darab határozható meg, pontosan fajra. A 30-ból 26 juhból, 4 pedig kecskéből való. a juh—kecske arány tehát 6 : 1. Ez a juh-túlsúly egyébként — az újkőkör óta — eléggé megszokott közép-európai lelőhelyeken. A fajra így meghatározott csontok közt a mérhető darabok számaránya igen nagy, 50% fölött van.

A mende-lányvári juhok (*Ovis aries* L.) típus-, ill. fajtabeli hovatarozásáról koponya- és szarvasapletek hiányában mitsem tudunk. Az egyetlen, teljes hosszában megmaradt végtagsont egy bal oldali radius 154 mm-es hosszából Haak (1965, 66) koeficiensevel egy 61 cm-es marmagasságú egyedre következtethetünk, amelyik nagyjából a hazai 10—13. századi juhok átlagának (Bökönyi 1974, 171) felel meg. A mérhető végtagsontdarabok közt még egy-egy 31 mm-es distalis szélességű humerus és egy 33 mm-es proximalis szélességű radius darab sorolható

ebbe a nagyságrendbe, az összes többi kistestű egyedekből származik.

Kecskeből (*Capra hircus* L.) is egy radius maradt meg teljes hosszában. Ennek 145,5 mm-es hossza Schramm (1967, 103) módszerével 57,9 cm-es marmagasságú egyedet sejtet, ami elég kistestű állat. Két másik kecske radius töredék is nagyjából hasonló méretű. Úgy látszik, a kecske már akkor is a „szegény ember tehene” volt, talán a szolgáké.

Méretábrázolások

Scapula

Méretetek: 1. collum scapulae legkisebb szélessége
2. angulus articularis szélessége
3. facies articularis mélysége

	1.	2.	3.
1.	18	30,8	20 juh

Humerus

Méretetek: 1. diaphysis legkisebb szélessége
2. distalis epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb mélysége
4. distalis epiphysis mélysége

	1.	2.	3.	4.	
1.	—	27,5	—	24	juh
2.	—	28	—	22,5	juh
3.	—	29	—	24,5	juh
4.	—	29	—	25	juh
5.	15	29,5	14	24	juh
6.	—	31	—	27	juh

Radius

Méretetek: 1. legnagyobb hossza
2. proximális epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb szélessége
4. distalis epiphysis szélessége
5. proximális epiphysis
6. diaphysis legkisebb mélysége
7. distalis epiphysis mélysége

	1	2	3	4	5	6	7	
1.	154	31	—	30	17	9,7	20,5	juh
2.	—	33	16,5	—	16	9	—	juh
3.	145,5	28	15	26,5	17	8	19	kecske
4.	—	29	—	—	15	—	—	kecske
5.	—	31,5	—	—	16,5	—	—	kecske

Metacarpus

Méretetek: 1. proximális epiphysis szélessége
2. diaphysis legkisebb szélessége
3. proximális epiphysis mélysége

	1	2	3	
1.	22	12,5	17	juh
2.	22,5	12,8	16,8	juh

Metatarsus

Méretetek: ua., mint a metacarpusnál

	1	2	3	
1.	19	11,5	19,5	juh
2.	20	12,3	20	juh

A lelőhely sertéseinek (*Sus scrofa dom. L.*) csontjai közt sem akad egyetlen fajta- vagy típusmeghatározásra alkalmas darab, viszont elég szépségű csontjuk — 27 darab — mérhető, azonban egyetlen astragalus kivételével valamennyi töredékes. A sertéscsontok méretei főként kistestű egyedekre mutatnak, legfeljebb egy-egy közép-nagytestű fordul elő közöttük, mint pl. egy-egy 35 mm-es felső, ill. 34 mm-es alsó M_3 , két 40 mm-es distalis szélességű humerusdarab stb. Az astragalus 39 mm-es hosszából Teichert (1969, 286) módszerével 69,8 cm magas

állatra lehet következtetni, amely szintén legfeljebb közepes testnagyságú.

Egyébként — érdekességképpen — egyedül a sertés maxillákon és mandibulákon tűnnek fel az egész csontanyagban háziasítás okozta rendellenességek. Így pl. három felső praemolaris fogsorban — mindhárom emsée — megfigyelhető a fogak zsúfoltsága, két mandibularis fogsorban — egy-egy emse és kan — pedig a P_1 eltűnése. Nem lehetetlen, hogy az első rendellenesség néhány generációval korábbi helyi háziasításra utal — az erdőben befogott vadmalacok felnevelése hazánk egyes területein még az újkorban is dívott, s valószínűleg ezekben az esetekben is ilyen egyedek utódairól van szó — a P_1 -ek eltűnése pedig a háziasított lét előrehaladottabb stádiumára utal, ezek az egyedek tehát igen régen háziasított sertések utódainak tekinthetők. Méreteiket tekintve nagyon megegyeznek lelőhelyünk sertései a sarvalyi 15–16. századi sertésekkel, melyeket Matolcsi (1975–77, 350 skk) a kihalt bakonyi sertésekkel azonosított.

Igen érdekes a meghatározható nemű sertéscsontok — maxillák és mandibulák — megoszlása Mende-Lányváron. Amint a 4. táblázat mutatja 23 kannel szemben csak

4. táblázat

Az emsék és kanok korabeli megoszlása a mende-lányvári csontanyagban

	Subadultus	Adultus	Meghatározhatatlan korú	Összesen
♀	2	9	1	12
♂	5	12	6	23
Összesen	7	21	7	35

12 emse áll (ezek nem egyedszámok!), ami igen szokatlan arány, s amit még akkor is legfeljebb az anyag viszonylag kis mennyiségével magyarázhatunk meg, ha — nyilván joggal — feltesszük, hogy a kanok közt nagyszámú ártány is előfordult.

Méretábrázolások

Felső fogsor

Méretetek: 1. P_1-P_4 2. M_1-M_3 3. M_3 hossza

	1	2	3
1.	30,5	—	—
2.	—	59	28
3.	—	65	29,5
4.	—	64,5	30
5.	—	65	30
6.	—	66	30
7.	—	67	30,5
8.	—	66*	31,5

Alsó fogsor

Méretetek: 1. P_1-P_4 2. M_3 hossza

	1.	2.
1.	50	—
2.	56	—
3.	—	28
4.	—	34

Atlas

Méretetek: 1. test hossza
2. ív hossza
3. facies articularis cranialis szélessége
4. facies articularis condalis szélessége
5. legnagyobb magassága

	1	2	3	4	5
1.	17	18	63*	54*	44,5
2.	19	19	55	50*	—
3.	20,5	23	55	51,	—

Scapula

Méreték : 1. collum scapulae legkisebb szélessége
2. angulus articularis szélessége
3. facies articularis mélysége

	1	2	3
1.	22	33	24
2.	23	37,5	27,5
3.	—	39,5	28,5

Humerus

Méreték : 1. diaphysis legkisebb szélessége
2. distalis epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb mélysége
4. distalis epiphysis mélysége

	1	2	3	4
1.	—	38	—	38,5
2.	17	38,5	23	38
3.	—	40	—	39
4.	16	40	25	41*

Radius

Méreték : 1. proximalis epiphysis szélessége
2. diaphysis legkisebb szélessége
3. proximalis epiphysis mélysége
4. diaphysis legkisebb mélysége

	1	2	3	4
1.	30	—	21	—
2.	31	19,5	22	14

Tibia

Méreték : 1. distalis epiphysis szélessége
2. distalis epiphysis mélysége

	1	2
1.	30	26

Astragalus

Méreték : 1. legnagyobb hossza
2. legnagyobb szélessége
3. legnagyobb mélysége

	1	2	3
1.	39	25	23

A mendei lovak (*Equus caballus* L.) maradványai közt egyetlen darab sem mérhető. Más csontokkal való összehasonlítással annyi állapítható meg róluk, hogy kistestű egyedekből, tehát nyilván keleti, melegvéri lovakból származnak. Egyébként az egyik egyed kifejlett, a másik érett korú s felső zápfogaikra a hosszú vagy igen hosszú protoconus és az egyetlen, bonyolult zománcrajzolat jellemző.

A lelőhely valamennyi házi emlőse közül a kutyát (*Canis familiaris* L.) képviseli a leggyengébb csontanyag: két bordadarab és egy alsó szemfog (*dens caninus*). Mindössze annyit lehet róluk megállapítani, hogy az első kettő kis-, a harmadik középnagytestű egyedből származik, és hogy a szemfog kifejlett egyedé.

A házimadarak közül a lúd (*Anser anser* L.) nagy testmagasságával tűnik ki — s tulajdonképpen ez sugallja háziásított mivoltát is. Erre jellemző egy humerus — mint egyetlen mérhető csontjának — 152 mm-es legnagyobb hosszmerete.

Az egyetlen házikacsacsont, egy os coracoideum, legnagyobb hossza 65 mm, mely meghaladja az európai vad tőkésrécék legnagyobb példányainak megfelelő méretét (Woelfle, 1967, 19).

A tyúkcsontok más hazai lelőhelyek, elsősorban a budai vár (Bökönyi, 1963, 412; Matolcsi, 1977, 187) tyúkcsontjaihoz képest kis méreteikkel tűnnek ki, tehát kistestű, parlagi fajtából származnak, s ez nem meglepő,

ismerve az Árpád-kori magyarországi baromfitartás fejletlen voltát. Mindössze a három mérhető femur származik középnagytestű egyedekből, nyilván kakasokból.

Méretáblázatok

Os coracoideum

Méret : 1. legnagyobb hossza

	1.
1.	46,8
2.	48,3

Radius

Méreték : 1. legnagyobb hossza
2. proximalis szélessége
3. legkisebb szélessége
4. distalis szélessége

	1	2	3	4
1.	57,7	5	2,8	6

Ulna

Méreték : ua. mint a radiusnál

	1	2	3	4
1.	56	8,5	3	6
2.	62	8,8	4	7

Femur

Méreték : ua., mint a radiusnál

	1	2	3	4
1.	68	13,7	5,8	13,2
2.	70*	14,5	6	—
3.	71	14	5,5	14

Ami az előfordult vadállatfajokat illeti, az őz (*Capreolus capreolus* L.) és a vaddisznó (*Sus scrofa* L.) testnagyságára nem lehet következtetni, mert az első faj egyetlen csontja, egy bal oldali radius distalis darabja nem teljesen kifejlett (subadultus) állatból származik, a másodikat pedig egy bal femur kis darabja képviseli, melyből a testnagyság nem ítélhető meg.

A farkas (*Canis lupus* L.) kis- középnagy egyed, az alsó M₁-ének 25 mm-es hossza a délkelet-európai farkas (*Canis lupus lupus* L.) nagyságvariációjának (24,6–32,0 mm) alsó részébe esik (Zollitsch, 1969, Tab. V). Ugyanez vonatkozik a végtagsontméreteire is. Nyilván kifejlett nőstény volt, melyet a háziállatok védelmében ejtettek el. Egyébként vad mivoltát nagy fogai és a praemolarisok közti hézagok bizonyítják.

Méretáblázatok

Alsó fogsor

Méreték : 1. M₁–M₃ 2. M₁ hossza

	1	2
1.	42*	25*

Humerus

Méreték : 1. diaphysis legkisebb szélessége
2. distalis epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb mélysége
4. distalis epiphysis mélysége

	1	2	3	4
1.	15	40	16	32

Radius

Méreték : 1. legnagyobb hossza
2. proximalis epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb szélessége

	4. proximalis epiphysis mélysége				
	5. diaphysis legkisebb mélysége				
	1	2	3	4	5
1.	185*	20	15	13,5	7,5

Calcaneus

Méreték: 1. legnagyobb hossza
2. legnagyobb szélessége
3. legnagyobb mélysége

	1	2	3
1.	55	23	23,5

A mezei nyúlból (*Lepus europaeus* Pall.), melyet egyetlen kifejlett egyed hat csontja képvisel, két mérhető csont, egy bal humerusfél és egy ugyancsak bal radius került elő; mindkettő kifejlett, középnagytestű állatból származik

Méret táblázatok

Humerus

Méreték: 1. distalis epiphysis szélessége
2. distalis epiphysis mélysége

	1	2
1.	14	10,5

Radius

Méreték: 1. legnagyobb hossz
2. proximalis epiphysis szélessége
3. diaphysis legkisebb szélessége
4. distalis epiphysis szélessége
5. proximalis epiphysis mélysége
6. diaphysis legkisebb mélysége
7. distalis epiphysis mélysége

	1	2	3	4	5	6	7
1.	125	9,8	5	11	8	4	6,8

Az egyes háziállatfajok hasznosítására vonatkozóan a korcsoportbeli megoszlás, mely azt árulja el, melyik korcsoportjukat milyen arányban vágják le, vagy milyen korban hullottak el, jó adatokat ad. (A vad fajokra ez nem lényeges, hiszen jól tudjuk, hogy közülük az őzet, vaddisznót és mezei nyulat húsáért, a farkast pedig dúvadként vadászták.) A háziállatcsontok korcsoportbeli megoszlását az 5. táblázat tartalmazza.

5. táblázat

A háziállatok korcsoportbeli megoszlása

	Új-szülött	Fiatal	Nem teljesen kifejlett	Kifejlett	Érett
	%				
Szarvasmarha		43,63	23,64	31,82	0,91
Juh/kecske	1,09	21,21	37,38	36,36	4,04
Sertés	—	19,21	54,80	25,99	—
Tyúk	—	19,44	2,78	77,78	—

Ez a táblázat igen érdekes adatokat árul el. Mindenekelőtt azt, hogy a tyúkot elsősorban nem a húsáért, hanem a tojásáért tartották, hiszen kifejlett kora elérése előtt alig több mint 20%-át vágják le. Ugyanakkor a sertéseknek csaknem háromnegyed részét kifejlett koruk elérése előtt ölték le, világosan mutatva, hogy ezt a fajt kizárólag húsa miatt tartották. Hasonlóan egyhasznú faj volt a ló is, mely ugyan kis számaránya miatt e tá-

blázatban nem szerepel, mely azonban kifejlett, ill. érett korában pusztult el (vagy vágták le). A lóhúsevés a központi hatalomtól távol eső Árpád-kori falvakban igen elterjedt volt (Bökönyi 1961, 106; 1974, 42). Mende-Lányváron a lóhús evésére nincs közvetlen bizonyíték.

A fenti fajokkal szemben a szarvasmarha, a juh és a kecske kifejezetten többhasznú lehetett. A szarvasmarha a mezőgazdaság igavonó állata volt (feltűnő az ökrök nagy száma), a kecske tejével, a juh gyapjával és tejével hasznosított, emellett mindhárom faj húsát ették, bár messze kisebb mértékben, mint a sertésekét. Feltűnő a fiatal korban leölt szarvasmarhák nagy száma, ezek nyilván főként továbbtartásra vagy ökrök nyérésére nem szánt bikák voltak.

Bár kétségtelen, hogy egyrészt a sertés volt az egyedül a húsa miatt tartott háziállat, másrészt pedig a kis kérődzők voltak egyedszámra messze a leggyakoribb a háziállatok közt, mégsem ezek a fajok szolgáltatták a legnagyobb húsmennyiséget. Anélkül, hogy a korábbi húsmennyiség-meghatározó módszerek kritikájába bele kívánánk menni — erre másutt már korábban sort kerítettünk (Bökönyi, sajtó alatt II) — egy általunk felvetett, új módszerrel, a viszonylagos húsmennyiséget kívánjuk megadni. Az abszolút húsmennyiség meghatározásának kísérlete ugyanis reménytelen próbálkozás, miután a településnek csupán egy része van feltárva, hasznosabbnak látszik viszont annak eldöntése, hogy melyik állatfaj milyen arányban járult hozzá a lakosság hússzükségletének kielégítéséhez. Ezzel a módszerrel már korábban is próbálkoztunk (Bökönyi, sajtó alatt I), s abból indultunk ki, hogy kb. 7 kiskérődző ad annyi húst, mint egy szarvasmarha és kb. 1,55 annyit, mint egy sertés. Vadállatoknál viszont egy őz húsmennyiségét nagyjából egyenlőnek vettük egy kis kérődzőével és egy-egy őstulok, gímszarvas, ill. vaddisznó húsmennyiségét 30, 10, ill. 6 őzével vettük egyenlőnek. A fenti számokat megszoroztuk az egyes fajok megközelítő (és nem minimális!) egyedszámával, s így kaptuk meg az egyes fajok által adott húsmennyiséget. Ily módon nemcsak a házi-, illetve vadállatok csoportjain belül volt lehetőség az egyes fajok által adott viszonylagos húsmennyiség összehasonlítására „kiskérődző-egységekben”, hanem az állattartás és a vadászat adta húsmennyiség egybevetésére is. Ez utóbbinak elsősorban őskori viszonylatban volt lényeges szerepe, amikor a vadászat még lényeges szerepet játszott a hús-ellátásban, bár azt is el kell ismerni, hogy a fenti módszer még finomításra szorul.

Az előbbi számítással kiderül, hogy a 32 szarvasmarhaegyed 224 kis kérődző-egységnyi húst adott, ami az elfogyasztott húsmennyiség 68,5%-a, az 53 juh és kecske a húsmennyiségnek viszont csupán 16,2, a sertés pedig 15,1%-át adta. A házibaromfiak együttesen kb. fél kiskérődző-egységnyi húst adhattak, a háziállatokból származó húsmennyiségnek nagyjából 0,2%-át. (A lovat minden valószínűséggel nem, a kutyát pedig biztosan nem ették.) A három esetű vadállatfajból mintegy 8 kis kérődző-egységnyi hús származhatott, s ez elenyésző (kb. 2%) a háziállatok húsmennyiségéhez (kb. 98%) képest.

Végezetül még egy kérdés. A lelőhely csontjain nem egyszer láthatók a feldarabolással kapcsolatos vágásnyomok és kutyáktól származó rágásnyomok. Kóros elváltozások viszont rendkívül ritkák rajtuk, mindössze két esetben figyelhetők meg. Egy érett marha bal mandibuladarabján a P₃ csúcsosan túlnőtt, az M₁ pedig csaknem gyökeréig lekopott (az elsőnek a felső fogsorbeli ellenpárja erősebb kopása, esetleg kihullása az oka, az utóbbinak pedig az, hogy ez a fog van leghosszabb ideig kopásnak kitéve, így túlzott kopása fiziológiásnak tekinthető). Egy juh vagy kecske bal oldali proximalis radiusdarabján viszont az epiphysis lateralis oldalán tekintélyes exostosisok láthatók, melyek idült torzító ízületi gyulladás (arthritis chronica deformans) eredményei.

Bökönyi Sándor

- Bacher, A., 1967, Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postkranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender Schwäne und Gänse. Diss. München.
- Bökönyi, S., 1958, A budai várpalota ásatásának állatsontanyaga — Die Tierknochenfunde der Ausgrabungen im Burgpalast von Buda. BpR., 18, 455—486.
- , 1961, Die Haustiere in Ungarn im Mittelalter auf Grund der Knochenfunde. In: *Földes, L.—Gunda, B.*, Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Budapest, 83—111.
- , 1961, Die Entwicklung der mittelalterlichen Haustierfauna Ungarns. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol., 77, 1—15.
- , 1963, A budai várpalota ásatásának állatsontanyaga, II — Die Tierknochenfunde der Ausgrabungen im Burgpalast von Buda, II. BpR., 20, 395—425.
- , 1971, The development and history of domestic animals in Hungary: the Neolithic through the Middle Ages. Amer. Anthropol., 73, 3, 640—674.
- , 1974, History of domestic mammals in Central and Eastern Europe. Budapest.
- , sajtó alatt, I, Early neolithic vertebrate fauna from Lánycsók-Égettmalom.
- , sajtó alatt, II, Őskori lelőhelyek állatsontanyagának régészeti-zoológiai kiértékelése.
- Boessneck, J., 1958, Zur Entwicklung vor- und frühgeschichtlicher Haus- und Wildtiere Bayerns im Rahmen der gleichzeitigen Tierwelt Mitteleuropas. Stud. an vor- u. frühgesch. Tierrest. Bayerns, II, München.
- Brummel, Gy., 1900, A honfoglaló magyarok állattenyésztése. Erdélyi Gazda, 1—42.
- Enderlein, H., 1930, Die Fauna der wendischen Burg „Poztupimi“. Zeitschr. f. Säugetierkunde, 5, 241—303.
- Gromova, V., 1948, Osztatki mlekopitajusesih iz ranne-szlavjanszkih gorodisc g. Voronyezsa. MIA, 8, Moszkva—Leningrad, 113—123.
- Haak, D., 1965, Metrische Untersuchungen an Röhrenknochen bei Deutschen Merinolandschafen und Heidschnucken. Diss. München.
- Hankó, B., 1936, A magyar szarvasmarha eredete — Ursprung des ungarischen Rindes. Tisia, Debrecen, 45—65.
- , 1943, Magyar háziállataink. Budapest.
- , 1954, A magyar háziállatok története. Budapest.
- Matolcsi, J., 1970, Historische Erforschung der Körpergröße des Rindes auf Grund von ungarischem Knochenmaterial. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol., 87, 2, 89—137.
- , 1975—77, A bakonyi sertés XV—XVI. századi csontleletei Sarvalyon — Die aus dem XV—XVI. Jahrhundert stammenden Knochenfunde des Bakonyer-Schweines von Sarvaly. Magy. Mezőgazd. Muz. Közl., 331—355.
- , 1977a, A budai királyi palota északi előudvarában feltárt XIV—XV. századi állatsontok — Os d'animaux des XIVe et XVe siècles mis au jour dans l'avant-cour nord du château de Buda. BpR 24, 3, 179—198.
- , 1977b, A budavári ásatások állatsontjai. ÉT 1977, 6, 163—166.
- Müller, H.-H., 1959, Die Tierreste von Alt-Hannover. Hannoversch. Geschichtsbl., N. F., 12, 181—259.
- , 1962, Die Tierreste der slawischen Burg Berlin—Köpenick. Zeitschr. f. Tierzüchtg. u. Züchtgsbiol., 77, 100—114.
- Schatz, H., 1963, Die Tierknochenfunde aus einer mittelalterlichen Siedlung Württembergs. Diss. München.
- Schramm, Z., 1967, Kosci dlugie a wysokosc w klabie u kozy — Long bones and height in withers of goat. Roczn. Wyzsz. Szkol. Roln. w Poznań., 36, 89—105.
- Stampfli, H. R., 1962, Die Tierreste der slawischen Siedlungen Oldenburg in Holstein und Scharstorf. Offa—Bücher, 17/18, Neumünster, 109—124.
- Woelfle, E., 1967, Vergleichend morphologische Untersuchungen an Einzelknochen des postcranialen Skeletts in Mitteleuropa vorkommender Enten, Halbgänse und Säger. Diss. München.
- Würgler, F. E., 1956, Beitrag zur Kenntnis der mittelalterlichen Fauna der Schweiz. Ber. (Jahrb.) d. St. Gall. Naturw. Ges., 75, 1—89.
- Zalkin, V. I., 1956, Materialy dlja isztorii szkotovodsztva i ohoty v Drevnej Ruszi. MIA, 5, Moszkva.
- Zollitsch, H., 1969, Metrische Untersuchungen an Schädeln adulter Wildwölfe und Goldschakale. Zool. Anzeig., 182, 3/4, 153—182.

ARPADENZEITLICHE (13.JH.) TIERRESTE AUS MENDE-LÁNYVÁR

Auszug

Vom Fundort sind 1255 bestimmbare Tierreste von 9 Haus- und 4 Wildtierarten zum Vorschein gekommen (Liste und Häufigkeit der Arten enthält Tab. 2).

Das Knochenmaterial von Mende—Lányvár steht irgendwo in der Mitte zwischen dem Material einer frühmittelalterlichen dörflichen und städtischen Siedlung und sondert sich auch vom Material eines hochadligen Sitzes ab. Vom letzteren wird es dadurch getrennt, daß unser Material sehr wenige Wildtierknochen enthält: der Prozentsatz zwischen dem Haustier und dem Wildtier beträgt auf Grund der Zahl der Knochen 98,33 : 1,67% auf Grund der Individuenzahl hingegen 97,06 : 2,94%. In den arpadenzeitlichen Dörfern kommen Tierknochen im allgemeinen selten vor oder sie fehlen völlig, da für Nicht-Adelige die Jagd gesetzlich verboten war. Dies ist übrigens keine spezielle ungarische Erscheinung, auch in Mittel- und Westeuropa ist es so und in Osteuropa war der Prozentsatz der Wildtiere auch nur in den Dörfern solcher Gebiete hoch, wo durch die waldig-sumpfige Gegend die intensive landwirtschaftliche Produktion nicht möglich war. Hingegen war in den Burgen, auf den königlichen, hochadeligen und bischöflichen Sitzen der Prozentsatz der Wildtierknochen im allgemeinen hoch.

Die verhältnismäßige Häufigkeit der Hausvögel, vor allem der Hühner im Knochenmaterial von Mende-

Lányvár ist hingegen keine dörfliche Erscheinung. Dies war eher für die Städte charakteristisch und erst seit dem 15. Jh. haben sich diese im ganzen Land verbreitet. Dasselbe bezieht sich auch auf das auffallend seltene Vorkommen des Pferdes: auf einem arpadenzeitlichen dörflichen Fundort, das über ein Tierknochenmaterial von statistisch auswertbarer Menge verfügt, ist ein so niedriger Prozentsatz der Pferde bisher noch nie vorgekommen, dies war vielmehr für die Städte charakteristisch. Dieselbe Lage ist auch mit der auffallenden Häufigkeit der Schweine: das die kompakten Abfälle der Haushalte konsumierende Schwein war in der Stadt leichter zu halten, als die große Menge von Rauhfutter beanspruchenden Wiederkäuern.

Von den Haustieren steht das in den gleichaltrigen Fundorten im allgemeinen häufigste Rind in Mende-Lányvár nur stückweise an erster Stelle, in der Individuenzahl wird es von den kleinen Wiederkäuern weit überholt, ja selbst vom Schwein erreicht. In bezug des Wildtieres kommen drei ausgesprochene Fleischtiere — das Reh, das Wildschwein und der Feldhase — in Betracht, das vierte, der Wolf wurde gewiß als Raubzeug verfolgt.

Was die einzelnen Haustierarten anbelangt, ist das Rind mit kurzhörnigen, in die brachyceros-Rassen-

gruppe gehörenden, kleinwüchsigen (mit der Widerristhöhe von 110,2–120,5 cm) Individuen vertreten, als Ausnahme kommt auf dem Fundort auch ein Ochse mit einer Widerristhöhe von 127,5 cm vor. Der einzige intakte Langknochen eines Schafes stammt von einem kleinwüchsigen Tier mit der Widerristhöhe von 61 cm und auch die meßbaren Knochenstücke weisen auf ähnliche oder noch kleinere Individuen hin. Der einzige intakte Ziegenknochen gehört zu einem ziemlich kleinwüchsigen Individuum mit der Widerristhöhe von 57,9 cm, auch die übrigen Knochen stammen von Tieren ähnlicher Größe her. Die Schweine waren kleinwüchsig und mittelgroß. Aus dem einzigen meßbaren, intakten Extremitätenknochen können wir auf ein Individuum mit der Widerristhöhe von 69,8 cm schließen. Übrigens läßt sich — in Ermangelung entsprechender Funde — nicht bestimmen, zu welchen Rassen die Schafe, Ziegen, Schweine und übrigen Haustierarten gehört haben. Die Pferde waren kleinwüchsige Tiere von wahrscheinlich östlichem Typ, unter den Hunden ist je ein kleinwüchsiges und mittelgroßes Individuum vorgekommen. Die Gans und die Ente waren ziemlich großwüchsig, das Huhn klein bzw. mittelgroß. Unter den Wildtieren waren nur die Reste des Wolfes und des Feldhasen meßbare Stücke. Das erste war klein-mittelgroß, das letztere großwüchsig.

Die Verteilung je nach Altersgruppe (Tab. 5) bietet wertvolle Daten betreffs des Nutzens. Vor allem kann festgestellt werden, daß man das Huhn in erster Reihe nicht für sein Fleisch, sondern für seine Eier gehalten hat, es wurden nämlich vor dem Erreichen ihres adulten Alters von ihnen kaum mehr als 20% geschlachtet. Hingegen wurde Dreiviertelteil der Schweine vor dem Erreichen ihres adulten Alters abgestochen, was darauf verweist, daß man diese Art ausschließlich wegen ihres Fleisches gehalten hat. Auch das Pferd war von einem

Nutzen, es wurde ausschließlich als Arbeitstier gebraucht. Im Gegensatz zu den obigen Arten dürfte das Rind, das Schaf und die Ziege ausgesprochen von mehreren Nutzen gewesen sein. Das Rind war das Zugvieh der Landwirtschaft (auffallend groß ist die Zahl der Ochsen auf dem Fundort), die Ziege hat mit ihrer Milch, das Schaf mit seiner Wolle und Milch Nutzen getragen, außerdem wurde von allen drei Arten das Fleisch konsumiert. Auffallend ist die große Zahl der im jungen Alter geschlachteten Rinder, diese waren nicht weitergehaltene bzw. als Ochsen benutzte Stiere.

Bestimmt man die von den einzelnen Haustierarten stammenden verhältnismäßige Fleischmenge, so kann festgestellt werden, daß das Rind fast Zweidrittel, die kleinen Wiederkäuer und das Schwein hingegen bloß etwa 16 bzw. 15% der konsumierten Fleischmenge geliefert haben. Die von den Hausvögeln gegebene Fleischmenge war verschwindend gering und betrug nur 0,2% des von den Haustieren stammenden Gesamtfleisches. Ebenso gering ist auch das von den drei Fleisch liefernden Wildtieren gewonnene Fleisch, es beträgt etwa 2% der Gesamtfleischmenge.

An den vom Fundort zum Vorschein gekommenen Tierresten sind öfters bei der Zerstückelung verursachte Schnitt- bzw. von Hunden stammende Kauspuren wahrzunehmen. Pathologische Veränderungen konnten bloß in zwei Fällen nachgewiesen werden: am linken Mandibelstück eines adulten Rindes ist P_3 eckig überwachsen, M_1 war fast bis zur Wurzel abgewetzt, am linken proximalen Radiusstück eines kleinen Wiederkäuers waren hingegen beträchtlich Exostosen sichtbar, die Folgen einer chronischen deformierenden Gelenkentzündung (arthritis chronica deformans).

S. Bökönyi